

УДК 7.041.5(436)"17"

Цитування:

Міщенко І. І. Дослідження портретів монархів Австро-Угорщини (XVIII століття) з колекції Чернівецького художнього музею. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 1. С. 224–228.

Mishchenko I. (2024). Study of Portraits of Austro-Hungarian Monarchs (18th Century) from the Collection of Chernivtsi Art Museum. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 224–228 [in Ukrainian].

Міщенко Ірина Іванівна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент, професор кафедри
мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтва
orcid.org/0000-0002-3525-5885
iryntart@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРТРЕТІВ МОНАРХІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ (XVIII СТОЛІТТЯ) З КОЛЕКЦІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Метою статті є введення до наукового обігу нової інформації щодо атрибуції портретів невідомих осіб зі збірки Чернівецького художнього музею та розгляд процесу вивчення цих творів. **Методологія дослідження** передбачає використання різноманітних методів: історичного, системного, верифікації отриманих даних, мистецтвознавчого та порівняльного аналізу, тощо. Застосування цих наукових методів дозволило усебічно та об'єктивно вивчити й систематизувати наявні в різних джерелах відомості щодо досліджуваних живописних робіт, з'ясувати імена портретованих. **Наукова новизна** результатів дослідження полягає в тому, що вперше було проаналізовано стилістичні риси творів, виявлено подібність музейних картин з портретами, виконаними іншими європейськими митцями XVIII ст., визначено змальованих художниками осіб – правителів Австро-Угорської імперії, час виконання та провенанс портретів. **Висновки.** Вивчення живописних портретів, що надійшли до колекції Чернівецького художнього музею, як «Портрет жінки» і «Портрет чоловіка» невідомих авторів, розпочалося з аналізу стилістики, що дало змогу орієнтовно встановити час створення зображень як другу половину XVIII ст., коли в образотворчому мистецтві Європи панував стиль рококо, що подекуди накладався на більш давні традиції створення парадних портретів, для котрих характерною була підкреслена стриманість та деяка умовність і площинність у трактуванні форми. Подальша реставрація та дослідження робіт, зокрема, особливостей костюму, атрибутів та нагород на портреті молодого чоловіка, дали змогу припустити, що на портреті зображено членів однієї з королівських родин Європи. Порівняльний аналіз виявив, що картини зі збірки музею є парадними портретами імператриці Австро-Угорщини Марії Терезії (1717–1780) та її сина імператора Йосифа II (1741–1790). Віднайдені аналогії з подібними творами європейських майстрів допомогли також встановити, що зразками для портретів з музею у Чернівцях слугували роботи як придворних художників цих монархів, зокрема, Йозефа Хікеля та Антона фон Марона, так і роботи інших митців. Вивчення біографій портретованих та час виконання робіт, які стали зразками, підтвердило і попереднє датування творів – 1770-ті рр.

Ключові слова: європейський живописний портрет XVIII ст., Буковина, Марія Терезія, Йосиф II, атрибуція.

Mishchenko Iryna, Candidate of Art History, Associate Professor, Professor at the Department of Art Examination, National Academy of Culture and Arts Management

Study of Portraits of Austro-Hungarian Monarchs (18th Century) from the Collection of Chernivtsi Art Museum

The purpose of the article is to introduce into scientific circulation new information regarding the attribution of portraits of unknown persons from the collection of the Chernivtsi Art Museum and to examine the process of studying these works. **The methodology of this study** involves the use of various methods: historical, systematic, verification of the received data, artistic, and comparative analysis, among others. The application of these scientific methods allowed to comprehensively and objectively study and systematise the information available in various sources regarding the studied paintings and discover the names of the portrait subjects. **The scientific novelty** of the research results consists in the fact that for the first time the stylistic features of the works were analysed, the similarity of museum paintings with portraits made by other European artists of the 18th century was revealed; the faces of the rulers of the Austro-Hungarian Empire depicted by artists, the time of execution and the provenance of the portraits were determined. **Conclusions.** The study of pictorial portraits that entered the collection of the Chernivtsi Art Museum, such as "Portrait of a Woman" and "Portrait of a Man" by unknown authors, began with an analysis of stylistics, which made it possible to roughly establish the time of the creation of images as the second half of the 18th century, when in the fine arts of Europe the rococo style prevailed and in some places overlapped with older traditions of creating ceremonial portraits, which were characterised

by emphasised restraint and some conventionality and flatness in the interpretation of form. Further restoration and research of the works, in particular the features of the costume, attributes and awards in the portrait of a young man, allowed to assume that the portrait depicts members of one of the royal families of Europe. Comparative analysis revealed that the paintings from the museum's collection are ceremonial portraits of Empress Maria Theresa of Austria-Hungary (1717–1780) and her son Emperor Joseph II (1741–1790). The found analogies with similar works of European masters also helped to establish that the works of the court artists of these monarchs, in particular, Joseph Hickel and Anton von Maron, as well as the works of other artists, served as models for the portraits from the museum in Chernivtsi. The study of the biographies of the portrait subjects and the time of execution of the works, which became samples, also confirmed the preliminary dating of the works – 1770s.

Keywords: European pictorial portrait of the 18th century, Bukovyna, Maria Theresa, Joseph II, attribution.

Актуальність теми дослідження. Опиняючись у музеї, доволі часто стикаємося з тим, що на етикетці мистецького твору зазначено «Невідомий художник. Портрет невідомої», попри те, що на полотні – зображення конкретної людини, реальною особою був і сам автор роботи. Тож однією з найважливіших і цікавих складових наукової діяльності музеїв є прагнення віднайти втрачену історію виконання, імена портретованих та авторів робіт, датувати їх, здійснивши якомога докладнішу атрибуцію експонатів. У публікації висвітлено саме процес дослідження картин, в результаті якого вдалося не тільки визначити час їхнього створення, а й встановити імена змальованих людей.

Аналіз досліджень доводить, що, незважаючи на значну потребу в атрибуції творів, яку відчують музеї України, ця тема не так вже й часто стає предметом розгляду в наукових статтях. Щоправда, протягом останніх років, внаслідок розвитку вітчизняного арт-ринку та більшої доступності інформації через мережу Інтернет, збільшилася кількість публікацій, що так чи інакше торкаються процесу та результатів експертизи й атрибуції творів живопису. Серед таких досліджень можна назвати публікації О. Андріанової та С. Біскулової, зокрема «Ґрунти живописних творів ХХ–ХХІ ст. Дослідження, аналіз, можливості датування» (2022) [1], «Дослідження техніки живопису Киріяка Костанді шляхом мультианалітичного вивчення оптичними та фізико-хімічними методами (2023) [2], М. Орлик, О. Андріанової, С. Біскулової та Т. Форманюк «Портрет невідомої жінки з образотворчого зібрання НМІУ» (2017) [4].

Проте вивчення колекції Чернівецького художнього музею (ЧХМ) розпочалося доволі пізно, оскільки музей було створено 1988 р., а реставрація та дослідження експонатів стало можливим лише згодом і продовжується нині. Під час свого заснування ЧХМ отримав частину творів зі збірки Чернівецького обласного краєзнавчого музею, куди вони, своєю чергою,

надійшли після 1944 р. з Буковинського Крайового музею та Єпархіального музею при Буковинській православної консисторії у Чернівцях. Нажаль, значна кількість експонатів з музеїв дорадянського часу була передана без належних інвентарних описів, а подекуди навіть без будь-яких документів, які свідчили би про їхнє походження та історію побутування, що додатково ускладнювало процес ідентифікації робіт. Окрім того, ці твори надійшли до ЧХМ у поганому стані збереження і потребували ґрунтовної реставрації. Це стосується і багатьох портретів, наявних сьогодні у фондах та експозиції Художнього музею, зокрема й тих, що розглянуті в даній публікації. Тож для вивчення цих творів важливими були передовсім джерела (наукові, архівні та візуальні), пов'язані з історією Австро-Угорської імперії, до складу якої Буковина входила з кінця ХVІІІ ст. до 1918 р. [6, 2; 13, 8–9, 24–25; 17], в яких вміщено репродукції портретів; документи з Державного архіву Чернівецької області, у котрих йдеться про заснування буковинських музеїв наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [3].

Важливим джерелом стали також сайти з історії мистецтва та сторінки музеїв і різноманітних аукціонів з продажу предметів антикваріату, на яких можна віднайти репродукції творів та інформацію про них [8; 9; 10]. Проте, всі ці відомості потребували ретельного вивчення й систематизації, результатом яких стала атрибуція портретів з колекції ЧХМ.

Метою статті є введення до наукового обігу нової інформації щодо атрибуції портретів невідомих осіб зі збірки Чернівецького художнього музею та розгляд процесу вивчення цих творів.

Виклад основного матеріалу. Твори, про які йдеться, надійшли до Чернівецького художнього музею з колекції Чернівецького обласного краєзнавчого музею як «Портрет жінки» і «Портрет чоловіка» роботи невідомих майстрів. Роботи потребували реставрації, адже стан їх збереження та значне потемніння зображень, які майже не прочитувалися, не

давали змоги дослідити експонати. Ґрунтовне вивчення та атрибуція творів стали можливими тільки після реставрації, здійсненої Національним науково-реставраційним центром у Києві.

Дослідження стилістичних рис, манери виконання та костюмів портретованих осіб дозволило припустити, що портрети є парними, і визначити приблизну дату їх створення – 1770-ті рр. Одяг та наявність іспанського ордена «Золотого руна» на чоловічому портреті засвідчували, що змальовано осіб королівського походження, а саме – австрійську імператрицю Марію Терезію (1717–1780) та її сина імператора Йосифа II (1741–1790).

Підтвердженням цього став порівняльний аналіз жіночого портрету з численними зображеннями Марії Терезії. Серед них – живопис темперою на мідній пластині (1747 р.) та виконаний пастеллю портрет 1762 р. роботи швейцарського художника Жана-Етьєна Ліотара (Jean-Étienne Liotard, 1702–1789), портрети імператриці, виконані придворним живописцем Мартіном ван Мейтенсом Молодшим (Martin van Meytens der Jüngere, 1695–1770) та інші. Спираючись на ці дані, можна стверджувати, що на жіночому портреті зображено ерцгерцогиню Австрійську, королеву Угорщини і Богемії, велику герцогиню тосканську і римсько-німецьку імператрицю Марію Терезію.

В картині, що належить ЧХМ, на ній – скорботне вбрання, тож, імовірно, портрет виконаний після смерті її чоловіка – цісаря Франца I Стефана у 1765 р. Це підтверджує і попереднє датування експонату 1770-ми рр.

Існує значна кількість портретів Марії Терезії, де вона зображена саме у жалобному вбранні, зокрема, створені придворним художником Марії Терезії та Йосипа II Йозефом Хіккелем (Joseph Nickel, 1736–1807), Антоном фон Мароном (Anton von Maron, 1733–1808) 1772–1773 р. (нині зберігається у замку Schönbrunn в Австрії), Мартіном ван Мейтенсом Молодшим [17, 193–196], Жозефом Дюкро (Joseph Duceux, 1735–1802) та його послідовниками, Фрідріхом Генріхом Фюгером у 1776 р. (Friedrich Heinrich Füger, 1751–1818, картина зберігається у палаці Belvedere у Відні). Зазначимо, що частина з цих портретів набула особливої популярності і навіть були визнані офіційними зображеннями імператриці, тож часто повторювалися іншими майстрами [7; 8; 9; 10; 18]. Так, гравюра Вільяма Унгера (William Unger, 1775–1855) була виконана з портрету імператриці

авторства Антоніо Пенціні (Antonio Pencini, 1741–1799) або Луї Жозефа Моріса (Louis-Joseph Maurice, 1730–1820), можливо, намальованим у 1775 р., де вона зображена разом зі своїми синами [15; 16].

Проте, найбільш близькими до твору з музейної збірки є офіційний портрет Марії Терезії роботи Йозефа Хіккеля [11] або Жозефа Дюкро [12], оскільки обидва портрети подібні між собою і відрізняються лише деякими деталями костюма. Хоча саме серед портретів авторства Й. Хіккеля можна побачити погрудне (як і в портреті з колекції ЧХМ) зображення, а робота Ж. Дюкро змальовує Марію Терезію на повний зріст.

Слід зауважити, що обидва ці портрети Марії Терезії у вбранні вдови повторювалися найчастіше. Наприклад, французька художниця мініатюри Марі-Вікторуар Жакото (Marie-Victoire Jaquotot, 1772–1855) створила декілька подібних зображень на порцеляні для посудів із зображеннями знаменитих жінок у 1812 р. для Севрської мануфактури [7], а вже 1822 р. повторила цей портрет в овалі для табакерки Людовика XVIII (нині знаходиться в колекції Лувра) [18]. Варіант цього ж портрету можна зустріти у львівського художника Луки Долинського (бл. 1745–1824).

Парним до цього твору є стилістично близький чоловічий портрет, виконаний, можливо, тим же майстром. Марія Терезія по смерті чоловіка була регенткою і співправителькою свого старшого сина, тому можна було припустити, що на полотні змальовано австрійського імператора Йосифа II, який правив у 1765–1790 рр. Це підтверджує подібність музейного твору до портретів Йосифа II, серед яких – робота Антона фон Марона (1775) та інших майстрів. На грудях Йосифа II – орден Марії Терезії (найвища австрійська нагорода, заснована 1757 р.) на червоно-білій розетці, поверх мундира – стрічка червоно-білого кольору до цього ордену. На шиї – орден Золотого руна на червоній стрічці.

Найближчим до портрету Йосифа II зі збірки ЧХМ є портрети, виконані придворним художником Йозефом Хіккелем у 1771 р. [11], в подальшому повторені, як офіційні портрети монарха, багатьма майстрами (іноді з незначними змінами) [10].

Цікаві відомості про згадані портрети знайдено у матеріалах Державного архіву Чернівецької області в записах Є. Максимовича, відомого академічного художника та живописця Буковинської митрополії і водночас співробітника

Спархіяльного музею, щодо експонатів цього закладу, який було розміщено у Резиденції митрополита Буковини і Далмації в Чернівцях. Оскільки Статутом музею було передбачено об'єднання в колекції творів сакрального характеру, археологічних та історичних пам'яток з православних монастирів і церков краю, тож закономірно, що в описі цінностей за № 7216 від 1899 р. перелічено предмети з монастиря у Гуморі (Південна Буковина), серед яких "I Bild Maria-Theresia, I Bild Josef II" [3, арк. 80–81]. Судячи з номерів на звороті портретів зі збірки ЧХМ, це дійсно могли бути портрети з церковного музею, які згодом потрапили до Буковинського крайового музею, після 1944 р. були передані до новоствореного краєзнавчого музею, а пізніше – до колекції Художнього музею.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше було проаналізовано стилістичні риси творів, виявлено подібність музейних картин з портретами, виконаними іншими європейськими митцями XVIII ст., визначено змальованих художниками осіб – правителів Австро-Угорської імперії, час виконання та провенанс портретів.

Висновки. Отже, пошукова робота у бібліотеках та архівах, мережі Інтернет, дослідження стилістичних рис експонатів дали змогу встановити імена портретованих осіб та визначити дати виконання творів. Зазначимо, що портрети виконані саме як парні, тож імовірно, що вони були створені до 1780 р., коли по смерті Марії Терезії Йосип II став одноособним правителем Австро-Угорської імперії. Слід наголосити, що портрети вирізняються і гарною якістю професійного виконання і цілком можуть бути роботою не місцевого, а одного з віденських митців, зокрема, й з оточення Й. Хіккеля, адже останніми роками на аукціонах можна зустріти значну кількість робіт, виготовлених як самим цим живописцем, так і його послідовниками та учнями.

Література

1. Андріанова О. Б., Біскулова С. О. Грунти живописних творів XX–XXI ст. Дослідження, аналіз, можливості датування. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2022. № 4. С. 6–13. <https://doi.org/10.32782/uad.2022.4.1>
2. Андріанова О. Б., Біскулова С. О. Дослідження техніки живопису Кириака Костанді шляхом мультианалітичного вивчення оптичними та фізико-хімічними методами. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 5. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.1>.

3. Листування з крайовою управою Буковини про будівництво кафедрального собору в м. Чернівці. 1861–1865. *Державний архів Чернівецької області*. Ф. 320. Оп. 3. Спр. 2062. 261 арк.

4. Орлик М., Андріанова О., Біскулова С., Форманюк Т. Портрет невідомої жінки з образотворчого зібрання НМІУ. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2017. № 2. С. 471–477.

5. Umkreis von Joseph Hickel (österreichisch, 1736-1807). Titel: Joseph II, um 1770]. ARTNET. URL: <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/joseph-hickel/joseph-ii-KcBjwREWIR6-Qu5phkJYgQ2> (дата звернення: 04.01.2024).

6. Führer durch die Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses in der K. K. Hofburg zu Wien. Wien : Verlag: Druck von Adolf Holzhausen, 1906. 84 S.

7. Galerie d'images de l'article "Le Clark Art Institute achète un cabaret de Sèvres". Retrieved from https://www.latribunedelart.com/spip.php?page=docbig&id_document=51506&id_article=9511&lang=fr (дата звернення: 04.01.2024).

8. GetArchive. URL: <https://jenikirbyhistory.getarchive.net/media/ducreux-after-empress-maria-theresa-sanssouci-662517> (дата звернення: 04.01.2024).

9. GetArchive. URL: <https://picryl.com/media/joseph-ducreux-style-of-maria-theresia-as-widow-c9d19b> (дата звернення: 04.01.2024).

10. GetArchive. Подібність аукціон URL: <https://jenikirbyhistory.getarchive.net/media/kaiserin-maria-theresia-in-witwentracht-c1770-6ae8de> (дата звернення: 04.01.2024).

11. Hickel Joseph. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Band 17: Heubel–Hubard. Leipzig : E. A. Seemann, 1924. S. 45–46.

12. Joseph Ducreux. International diplomat to meme-lord. URL: <https://www.arthistoryproject.com/artists/joseph-ducreux/> (дата звернення: 04.01.2024).

13. Kaindl R. *Geschichte der Bukowina von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart: unter besonderer Berücksichtigung der Kulturverhältnisse*. H. Pardini, 1904. 276 S.

14. Lachnit E. Meytens, Martin van in: *Neue Deutsche Biographie* 17. 1994. S. 409–410 URL: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz62985.html> (дата звернення: 04.01.2024).

15. RKD Research. Neihelands Institute for Art History. Platform for art historical research. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Creator:Antonio_Pencini (дата звернення: 04.01.2024).

16. World's Art Museum. URL: <https://useum.org/artwork/Empress-Maria-Theresa-with-her-sons-Louis-Joseph-Maurice-1775> (дата звернення: 04.01.2024).

17. Wurzbach C., von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Band 18, Metastasio-

Molitor. Wien : Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1868. 522 S.

18. Portrait de Marie Thérèse d'Autriche, impératrice, reine de Hongrie et de Bohême (1717-1780) (2021). Louvre collections. URL: <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl020214539> (дата звернення: 04.01.2024).

References

1. Andrianova, O. B., Biskulova, S. O. (2022). Soils of Paintings of the 20th–21st Centuries. Research, Analysis, Dating Capabilities. *Ukrainian Art History Discourse*, 4, 6–13 [in Ukrainian].
2. Andrianova, O. B., Biskulova, S. O. (2023). Study of Painting Technique of Cyriac Kostandi by means of Multi-Analytical Study by Optical and Physico-Chemical Methods. *Ukrainian Art History Discourse*, 5, 6–17 [in Ukrainian].
3. Correspondence with the Regional Administration of Bukovyna about the Construction of the Cathedral in Chernivtsi. 1861–1865. *State Archives of Chernivtsi Region*. F. 320. Op. 3. Case 2062 [in German].
4. Orlyk, M., Andrianova, O., Biskulova, S., Formaniuk, T. (2017). Portrait of an Unknown Woman from NMIU Art Collection. *Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine*, 2, 471–477 [in Ukrainian].
5. Umkreis von Joseph Hickel (österreichisch, 1736-1807). Titel: Joseph II, um 1770. (n.d.). ARTNET. Retrieved from: <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/joseph-hickel/joseph-ii-KcBjwREWIR6-Qu5phkJYgQ2> [in English].
6. Führer durch die Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses in der K. K. Hofburg zu Wien (1906). Wien [in German].
7. Galerie d'images de l'article "Le Clark Art Institute achète un cabaret de Sèvres". (n.d.). Retrieved from: https://www.latribunedelart.com/spip.php?page=docbig&id_document=51506&id_article=9511&lang=fr [in French].
8. GetArchive. (n.d.). Retrieved from: <https://jenikirbyhistory.getarchive.net/media/ducreux-after-empress-maria-theresa-sanssouci-662517> [in English].
9. GetArchive. (n.d.). Retrieved from: <https://picryl.com/media/joseph-ducreux-style-of-maria-theresia-as-widow-c9d19b> [in English].
10. GetArchive. (n.d.). Retrieved from: <https://jenikirbyhistory.getarchive.net/media/kaiserin-maria-theresia-in-witwentracht-c1770-6ae8de> [in English].
11. Hickel, J. (1924). Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, Band 17: Heubel–Hubard. Leipzig, 45–46 [in German].
12. Joseph, D. (2022). International Diplomat to Meme-Lord. Retrieved from: <https://www.arthistoryproject.com/artists/joseph-ducreux/> [in English].
13. Kaendl, R. (1904). Geschichte der Bukowina von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart: unter besonderer Berücksichtigung der Kulturverhältnisse. H. Pardini [in German].
14. Lachnit, E. (1994). Meytens, Martin van in: Neue Deutsche Biographie 17 S. 409-410 [Online-Version]. (n.d.0. Retrieved from: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd121987000.html#ndbcontent> [in German].
15. RKD Research. Netherlands Institute for Art History. (2019). Platform for art historical research. Retrieved from: https://commons.wikimedia.org/wiki/Creator:Antonio_Pencini [in English].
16. World's Art Museum. (n.d.). Retrieved from: <https://useum.org/artwork/Empress-Maria-Theresa-with-her-sons-Louis-Joseph-Maurice-1775> [in English].
17. Wurzbach, C., von. (1868). Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Band 18, Metastasio-Molitor. Wien [in German].
18. Portrait de Marie Thérèse d'Autriche, impératrice, reine de Hongrie et de Bohême (1717-1780). (2021). Louvre collections. Retrieved from: <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl020214539> [in French].

Стаття надійшла до редакції 05.01.2024
Отримано після доопрацювання 08.02.2024
Прийнято до друку 16.02.2024